TÖRTÉNETI BEVEZETÉS *EZÉKIEL KÖNYVÉ*HEZ

Grüll Tibor

A próféta és kora

Ezékiel könyve annak szerzőjéről, Ezékielről kapta elnevezését (1:3; 24:24), akit a Szentírás sehol máshol nem említ. Neve azt jelenti: „Istentől megerősített". Ha élettörténetét – amelyről meglehetősen szűkszavúan számol be – valamennyire megismerjük, nyilvánvaló lesz, hogy az Örökkévaló valóban megerősítette őt a prófétai szolgálatra, amelyre elhívta (3:8–9). Ezékiel látomások, próféciák, példázatok, prófétai „performanszok" és szimbólumok segítségével hirdette és dramatizálta Isten üzenetét a Babilónba száműzött zsidóknak.[1]

Ha az 1:1-ben szereplő „harmincadik év" Ezékiel életkorára utal, akkor 25 éves volt, amikor fogságba esett, és 30, amikor szolgálatra hívták. A harmincadik életév volt az a kor, amikor a papok megkezdték szolgálatukat, tehát Ezékiel számára ez egy nagyon is figyelemreméltó év lehetett. Szolgálata Kr. e. 593/92-ben kezdődött, és legalább 22 évig, Kr. e. 571/70-ig tartott (vö. 25:17). Kortársa volt mind Jeremiásnak (aki körülbelül 20 évvel volt idősebb), mind Dánielnek (aki nagyjából vele egykorú lehetett), s akit a 14:14, 20; 28:3-ban már ismert prófétaként említ.[2] Tehát Jeremiáshoz (Jer 1:1) és Zakariáshoz (vö. Zak 1:1 a Neh 12:16-tal) hasonlóan Ezékiel próféta és pap is volt (1:3). Papi háttere miatt különösen jól ismerte a templom részleteit, ezért is írt olyan sokat erről a témáról (8:1–11:25; 40:1-47:12).[3]

Ezékiel Kr. e. 593-ban (1:2), Babilónban („a káldeusok földjén") kapta a prófétálásra való elhívást, Jojákin király fogságának ötödik évében, amely Kr. e. 597-ben kezdődött el – Ezékiel a próféciáit gyakran erre az évre datálta (8:1; 20:1; 24:1; 26:1; 29:1; 30:20; 31:1; 32:1, 17; 33:21; 40:1). A 40:1-ben található üzenetet is 573/72-re keltezte, a Kr. e. 586 utáni 14. évre, azaz Jeruzsálem végső elestére. Ezékiel utolsó keltezett kijelentése a Kr. e. 571/70-es évre esik (29:17).

---

1 *Ezékiel könyvé*ről átfogóan lásd a következő kommentárokat: Zimmerli 1979, 1983; Block 1997, 1998; Greenberg 1983, 1997; Kasher 2004; Joyce 2007.

2 Elképzelhető, hogy két különböző személyről van szó. Az egyik a Noé és Jób társaságában említett Dán'él (דנאל), aki az ugariti eposzokban is említett türoszi próféta volt (14:14, vö. 14:20, feltűnő, hogy Noé és Jób sem volt „zsidó"); illetve a bibliai próféta Dániél (דניאל), aki a 28:3-ban szerepel: „Lám, hát bölcsebb volnál te Dánielnél!" – Dressler 1979; Day 1980; Klein 2018.

3 Az ezékieli Templom részleteire nem is térek ki, lásd erről újabban Tuell 2018; Ganzel 2023; Stijkel 2014.

A műben többször is elhangzik, hogy a prófécia helyszíne Babilónia (1:1; 3:11; 15; 11:24), és erre utal a „mi száműzetésünk" megnevezés is (33:21; 40:1). Több próféciának kifejezetten diaszpórai nézőpontja vagy hallgatósága van (11:15; 12:11; 13:9; 14:22; 20:34; 24:21b), és megfigyelhető az „Izrael földjén" sajátosan ezékieli szóhasználata is, amit furcsa volna egy olyan ember szájából hallani, aki Izrael földjén él (12:22; 18:2; 21:7; 33:24). Ennek ellenére a zsidó hermeneutikai hagyomány nehezen tudja elfogadni azt, hogy az Örökkévaló Babilón földjén adta a prófétai elhívást Ezékielnek, Rási például azon a véleményen van, hogy azt már a száműzetés előtt, Izrael földjén megkapta. Ezékiel és felesége – akit a 24:15-27 említ – mindenesetre a Kr.e. 597-ben Babilonba hurcolt 10 000 zsidó között volt (2Kir 24:11–18). Tel-Abibban (3:15), a Kebár-folyó, pontosabban a Kebár-csatorna partján telepedtek le, ami valószínűleg Babilontól délkeletre található. A Tel-Abib elnevezést a babilóni *til abūbi* („az áradás dombja") kifejezésből eredeztetik, és Nippur környékére helyezik a kutatók. Feltűnő ugyanakkor, hogy a könyv nem említ egyetlen más helyet sem Babilóniában, nem is szólva a fővárosról, Babilónról.[4] Ezékiel megemlékezett feleségének a száműzetésben bekövetkezett haláláról is (Ez 24:18), de a Biblia nem említi Ezékiel halálát, amely a rabbinikus hagyomány szerint egy Babilóniában élő zsidó vezető kezétől történt, akinek bálványimádását Kr. e. 560 körül leleplezte és megfeddte. Ezékiel sírja a mai Irak területén Al-Kifl városában található, az Al-Nukaila mecset területén. A jellegzetes tornyos épületről a 8. században tudósítottak először zsidó utazók, akik feljegyezték, hogy Szukkót ünnepén több tízezren gyűltek össze a síremlék körül. A zsidók Irakból történt távozása (1951–52) után a hely jelentősége erősen lecsökkent.

Háttér és helyszín

Történelmi szempontból Izrael egységes királysága több mint 100 évig tartott (kb. Kr. e. 1043–931), Saul, Dávid és Salamon uralkodása alatt. Ezután következett a megosztott királyság: Izrael (északon) és Júda (délen). Az előbbi Kr. e. 722/21-ben esett Asszíria uralma alá, így Júda (és Benjámin) egyedül maradt, s még 135 évig őrizte függetlenségét, míg végül Kr. e. 605–586 között Babilón uralma alá került. Azóta, hogy Nabopolasszár Kr. e. 625-ben elfoglalta a trónt, az Újbabiloni Birodalom elszántan hódította meg a környező területeket. Babilón Kr. e. 612–605 között szétzúzta Asszíriát, és Kr. e. 605-ben döntő győzelmet aratott Egyiptom felett Karkemisnál, a babilóni krónika szerint túlélőket sem hagyva maga után. Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor) már ugyanebben az évben előkészületeket tett Jeruzsálem ostromára és túszokat hurcolt el Babilónba, akik között ott volt Dániel és három társa is (Dán 1:2). Kr. e. 598-ban ismét megostromolta Jeruzsálemet, és Kr. e. 597. március 16-án végleg birtokba vette. Ezúttal fogságba ejtette Jójákint és egy 10 000 fős csoportot, köztük magát Ezékielt deportálta Babilónba (2Kir 24:11–18).

4 Nissinen 2015; Bodi 2023; Rom-Shiloni 2023; Sweeney 2023.

Az Első Templom és Jeruzsálem végső pusztulása, valamint Júda meghódítása, beleértve a harmadik deportálást is, Kr. e. 586-ban következett be.[5]

De hogyan éltek a zsidók a száműzetésben? A bibliai szöveghelyek és más külső források is megerősítik, hogy inkább telepesekként, semmint foglyokként léteztek, és megengedték nekik, hogy kedvező feltételek mellett földterületeket műveljenek (erre utal Jeremiás is a 29. fejezetben). Ezékielnek még saját háza is volt (3:24; 20:1). A száműzöttekre természetesen hatott a diaszpórai környezet. Ezékielnél is megfigyelhetünk több átvett kifejezést: „borbély" (*gallav* < akk. *gallābu*, 5:1), „mérőpálca" (*qeneh hammiddah* < akk. *qan middati*, 40:5), „kirendelt mennyiség" (*eskar* < akk. *iškaru* 'munkanorma', 27:15). Mindezeket Ezékiel jövevényszavakként, abszolút természetességgel használja, amiből arra következtethetünk, hogy az akkád a hétköznapi beszéd részévé vált a száműzöttek között.[6] Modern kutatók igyekeztek kimutatni a mezopotámiai irodalom (az Erra- és Gilgames-eposz, továbbá a teremtéstörténetek[7]) hatását Ezékielnél, de ha a szövegeket autentikus bibliai próféciáknak – nem pedig irodalmi alkotásoknak – tekintjük, erre semmi szükség. Ugyanilyen felesleges Ezékiel próféciáit a babilóni mágikus szövegekkel összehasonlítani.[8] Ugyanakkor elképzelhető, hogy a babilóni vallási szimbolika (pl. a „gyógyulás fája", vagy a különféle szárnyas lények) valamilyen módon hatott Ezékielre. A könyvben gyakran előforduló „oroszlános téma" (19:1–9; 22:25; 32:2; 38:13) is jól magyarázható a bibliai szimbolikán belül, teljesen felesleges azt az asszír uralkodók oroszlános portréira visszavezetni.

Az Al-Yahūdu-dokumentumok és Ezékiel közötti földrajzi és korlátozott időbeli egyezés további megfigyeléseket tesz lehetővé a babilóniai száműzöttekkel kapcsolatban.[9] „Zsidófalva" (az *Al-Yahūdu* jelentése ez) ékírásos dokumentumai azt az elképzelést támasztják alá, hogy a júdeai deportáltak gyorsan megteremtették a „normális" életkörülményeket új lakóhelyükön. Legfeljebb három évtized alatt (figyelembe véve a legkorábbi, Kr. e. 572/570-ből származó dokumentumokat) a regionális mezőgazdaságban (árpa- és datolyatermesztés), a kereskedelemben (ezüst és hal) dolgoztak, továbbá földeket birtokoltak. Ha azonban az Al-Yahūdu dokumentumokban gyakran említett Ahiqam-családot tekintjük, azt látjuk, hogy csak a harmadik generációban, magának Ahiqamnak a generációjában, azaz csak Kr. e. 532 után szereztek vagyont (és esetleg magasabb társadalmi státuszt), ami inkább az áttelepülés nehézségeit, mintsem a babiloni gazdasági életbe való gyors beilleszkedést jelezheti.

A hamis próféták a száműzötteket a Júdába való mielőbbi visszatérésről szóló ígéretekkel tévesztették meg (13:3, 16; Jer 29:1). Kr. e. 593–585 között Ezékiel arra figyelmeztetett, hogy szeretett Jeruzsálemük elpusztul, száműzetésük pedig meghosszabbodik, így nincs remény az azonnali visszatérésre. Kr. e. 585-ben egy, a babilóniaiak elől elmenekült

5 Az Újbabilóni Birodalom és a zsidó állam viszonyáról lásd Lipschitz 2005.

6 Gluska 2005.

7 Bodi 1991, Bodi 2015.

8 Bowen 1999, Stökl 2013.

9 Átfogóan lásd Wunsch 2013.

jeruzsálemi szökevény jutott el Ezékielhez az első hírrel, hogy a város mintegy hat hónappal korábban elesett (33:21). Ez végleg szertefoszlatta a száműzöttek azonnali szabadulásának hamis reményét, így Ezékiel próféciáinak hátralévő része Izraelnek a hazájába való jövőbeli visszatéréséről és a messiási királyság végső áldásairól szólt.

Történelmi és teológiai témák

Az „Úr dicsősége" központi szerepet játszik Ezékiel könyvében, megjelenik az 1:28-ban; 3:12, 23; 10:4, 18; 11:23; 43:4, 5; 44:4-ben.[10] A könyvben szemléletes leírások találhatók Izrael és Júda engedetlenségéről: hogyan paráználkodott Oholá (Izrael) és Oholibá (Júda) előbb az egyiptomiakkal, majd az asszírokkal, végül a babilóniaiakkal (23:1–4).[11] Annak ellenére, hogy az Úr jól bánt velük, és azt akarta, hogy népe gyümölcsöt teremjen, amelyet megáldhat – ennek hiányában azonban Júdát olyan ítélet sújtotta, amelyet az erdő fái közé ültetett szőlőskert felégetésével példáz (15:1–8). Bőséges utalás történik Izrael bálványimádására és annak következményeire, így például Pelatjáhu, Benájáhu fia holtan rogyott össze Ezékiel prófétálása közben (11:13), ezzel is előre jelezve a népet sújtó általános katasztrófát. Ezékielnél nemcsak képes beszédek, hanem valóságos „performanszok" is illusztrálják a prófétai kijelentéseket:[12] a próféta Isten kinyújtott kezéből a szájába vesz egy mindkét oldalán teleírt könyvtekercset, amelyen gyászénekek szerepelnek (2: 9);[13] vagy amikor egy éles tőrrel le kell borotválnia szakállát, és a szőrt három serpenyőben megégetni, és különböző módokon szétszórni, amivel Isten ítéleteit jelezte előre (5:1–6).[14] A teológiai témák közül a legfontosabbak Isten szentsége és integritása. Az Úr dicsősége lesújt az idegen istenekkel paráználkodó, bálványimádásba süllyedt Júda bűneire (1:26–28; gyakran a 8–11. fejezetekben és a 43:1–7-ben). Ehhez szorosan kapcsolódik Isten azon szándéka, hogy mindenki „megtudja, hogy én vagyok az Úr". Ez az isteni önmeghatározás, amely hitelesíti cselekedeteit, több mint hatvanszor szerepel a műben, általában az ítéletekkel együtt, de néha a megígért helyreállítás után (pl. 34:27; 36:11, 38; 39:28). A könyv másik jellemzője, hogy Isten angyalai a színfalak mögött hajtják végre programját (1:5–25; 10:1–22). Ezékiel azonban nemcsak Izrael és Júda, hanem valamennyi nemzet bűnösségét is hangsúlyozza (pl. 2:3–7; 8:9–10; 25–32. fejezetek). Bár Isten megbünteti népének vétkeit (7:1–8; 15:8), egyebek között azzal, hogy meghiúsítja a zsidók menekülését az ostromlott Jeruzsálemből (12:1–13; vö. Jer 39:4–7), mégis kegyelmet fog gyakorolni népén, az Ábrahámmal kötött szövetség miatt (1Móz 12:1–3), és Ábrahám népével helyreállítja a szövetséget az Ígéret Földjére való visszatéréssel (34,

10 Ezt is teljesen felesleges a mezopotámiai *melammu*-szövegekből eredeztetni, hiszen a bibliai szöveghagyomány bőségesen beszél a *sechiná*ról (Aster 2015). A témáról lásd Strong 2000; Keck 2011.

11 Ohola jelentése 'az ő sátruk', ami utalás a szamáriai (sómróni) szentélyre; Oholiba jelentése 'benne a sátram', ami nyilván a jeruzsálemi Templomra céloz, vö. Van Dijk-Hemmes 1993.

12 Ezekről lásd Ruff Tibor tanulmányát a jelen kötetben.

13 Davis 1989; Odell 1998; Shupak 2013.

14 A borotválkozás prófétai üzenetéről általánosságban lásd Olyan 1998.

36–48. fejezetek). Isten megígéri, hogy megőrzi az izraeliták maradékát, akik által beteljesíti helyreállítási ígéreteit és megtartja sérthetetlen Igéjét.

A könyv felépítése

E bevezetésnek nem célja az ezékieli próféciák részletes elemzése. Ezért csak megemlítjük, hogy az 1–28 fejezetek próféciái időrendi sorrendet követnek, de a 29:1-ben a próféta egy évvel korábbra lép vissza, mint a 26:1-ben. A 30:1-től kezdve azonban (vö. 31:1; 32:1, 17) megint közel áll a szigorúan vett kronológiai sorrendhez. A könyv nagyjából két fő részre osztható: az ítéletről /megbüntetésről, majd a vigasztalásról/helyreállításról szóló részekre. A részletesebb áttekintés a könyvet négy részre osztja. Az elsőben a Jeruzsálem pusztulásáról szóló próféciák (1–24. fejezet); a másodikban a közeli nemzetek megtorlásáról szóló próféciák (25–32. fejezet) szerepelnek, és Ezékiel egy pillantást vet arra a tervre, ahogyan Isten a jövőben helyreállítja Izraelt (28:25, 26). A harmadik részben van egy átmeneti fejezet (33), amely Izraelt felszólítja a megtérésre. Végül a negyedik rész olyan várakozásokat tartalmaz, amelyek Isten Izrael jövőbeli helyreállításával kapcsolatosak (34–48).

1. Próféciák Jeruzsálem pusztulásáról (1:1–24:27)
    A. Ezékiel felkészülése és megbízatása (1.1–3:27)
        i. Isten megjelenik Ezékielnek (1:1–28)
        ii. Isten megbízatást ad Ezékielnek (2:1–3:27)
    B. Jeruzsálem ítéletének kihirdetése (4:1–24:27)
        i. Az eljövendő ítélet jelei (4:1–5:1)
        ii. Az ítéletre vonatkozó üzenetek (5:5–7:27)
        iii. Látomások a városban és a templomban lévő utálatosságról (8:1–11:25)
        iv. Az ítélet magyarázatai (12:1–24:27)

2. A nemzetek ítéletéről szóló próféciák (25:1–32:32)
A. Ammon (25:1–7)
B. Moáb (25:8–11)
C. Edom (25:12–14)
D. Filisztea (25:15–17)
E. Türosz (26:1–28:19)
F. Szidón (28:20–24)
    Kitérő: Izrael helyreállítása (28:25, 26)
G. Egyiptom (29:1–32:32)

3. Prófécia Izrael bűnbánatáról (33:1–33)

4. Próféciák Izrael helyreállításáról (34:1–48:35)
   A. Izrael újbóli összegyűjtése a Szent Földre (34:1–37:28)
      i. Az Igaz Pásztor ígérete (34:1–31)
      ii. A nemzetek megbüntetése (35:1–36:7)
      iii. A helyreállítás céljai (36:8–38)
      iv. Képek a helyreállításról – száraz csontok és a két bot (37:1–28)
   B. Izrael ellenségeinek eltávolítása a Szent Földről (38:1–39:29)
      i. Góg inváziója Izrael kifosztására (38:1–16)
      ii. Isten beavatkozása Izrael védelmében (38:17–39:29)
   C. Az igaz istentisztelet visszaállítása Izraelben (40:1–46:24)
      i. Új Templom (40:1–43:12)
      ii. Új istentisztelet (43:13–46:24)
   D. A földek újraelosztása Izraelben (47:1–48:35)
      i. A folyó helyzete (47:1–12)
      ii. A törzsek szállásterületei (47:13–48:35)

Egészen a 20. század elejéig teljes konszenzus uralkodott abban a kérdésben, hogy *Ezékiel könyve* egyetlen szerző munkája. A múlt században többen is megkérdőjelezték ezt az állítást, és különböző „rétegeket" különítettek el a könyvön belül. Ugyanakkor Moshe Greenberg kommentárjában fején találta a szöget, mikor kijelentette: *Ezékiel könyve* csakis egy „intelligens tervezés" következtében születhetett meg.[15]

Ezékiel a zsidó és keresztény hermeneutikában

Ezékiel-kéziratok maradványait mind Qumránban, mind Maszadában megtalálták. Sajnos Qumránban csupán hat Ezékiel-kéziratból maradtak fenn kisebb töredékek (1Q9, 3Q1, 4Q73-75, 11Q4), bár úgy tűnik, hogy a kéziratok viszonylag kis száma nem tükrözi Ezékiel fontosságát a közösség számára, amint arról az „Új Jeruzsálem" (4QNJ), a Templomtekercs (11Q19) és a „Cádók fiai" (4Q265-273; 5Q12; 6Q15) szövegek tanúskodnak. A mindkét helyen fennmaradt kisszámú kézirat összességében a maszorétikus szöveghagyományt tükrözi. A Maszadában talált kéziratos leletek hasonlóan töredékesek. A zsinagóga padlója alatt elrejtve több mint ötven pergamentöredéket találtak. Semarjahu Talmon szerint az Ezékielből származó töredék (MasEzek, 35:11–38:14) a Kr. e. 1. század második felére datálható. A qumráni töredékekhez hasonlóan ezek a szövegemlékek egy olyan textusra utalnak, amely alapvetően megfelel a maszorétikus változatnak.[16]

15 Az irodalom összefoglalását lásd Salemi 2024, 6; Greenberg 1983, 21.

16 Patmore 2007.

Az *Ezékiel könyvé*hez való rabbinikus hozzáállás első pillantásra ambivalensnek tűnhet. Egyrészt Ezékiel próféciáit szinte valamennyi talmudi traktátusban széles körben idézik, és a könyv Izrael jövőbeli helyreállításának részletes leírása, beleértve a jövőbeli Templom látomását is, fontos része volt a megváltással kapcsolatos rabbinikus várakozásoknak. Másrészt Ezékiel két központi témája kihívást jelentett a rabbik számára: a könyv 45–46. fejezeteiben az ünnepi áldozatokra vonatkozó törvények ellentmondanak a 4Mózes 28–29-ben található törvényeknek, aminek magyarázatát máig sem találták meg a talmudtudósok.[17] De a rabbik a könyvben elszórtan található részletesen kidolgozott látomások tanulmányozásában is veszélyeket láttak. Különösen az Isten Trónjáról szóló misztikus látomás (*Ma'aszé Merkává*) magyarázatában láttak kockázatot. A bölcsek közül Jóhánán ben Zakkai (Kr. u. 80 körül) és Rabbi Akiva (Kr. u. 135) is mélyen foglalkozott ennek exegézisével, a talmudi korban azonban ezt már csak a legkiválóbb tudósoknak engedélyezték, azzal a megkötéssel, hogy a „Merkaba-látomást" senkinek sem volt szabad nyilvánosan felolvasnia és magyaráznia (m. Meg. 4:10).[18] A próféta azonban nemcsak a templomi áldozatok kérdésében mondott ellent a Tórának: Ezékiel azt tanította, hogy „a mely lélek vétkezik, annak kell meghalnia" (18:4b), noha Mózes törvényében az áll, hogy Isten „megbünteti az atyák vétkét a fiakban, és a fiak fiaiban harmad és negyedíziglen" (2Móz 34:7). Ezékiel prófétai státusza ellentmondott annak az elfogadott rabbinikus elképzelésnek, hogy egyedül Mózesnek adatott meg a próféciákon keresztül történő törvényhozás hatalma (jT Meg. 1:5; bT Sabb. 104a). *Ezékiel könyve* csak hajszál híján kerülte el, hogy a tudósok nem sokkal a Második Templom lerombolása előtt apokrifnek nyilvánítsák (bT Sabb. 13b, bT Hag. 13a, bT Menah. 45a).[19] A könyv szerzőségével kapcsolatban is kételyek merültek fel, ezért a rabbik úgy döntöttek, hogy annak összeállítását – Dániel, a kisprófétáék és Eszter könyvéhez hasonlóan – a Nagy Gyülekezet Férfiainak tulajdonítják (bT Bat. 15a).

Ezékielre többször hivatkozik a *Jelenések könyve*, mint bármely más újszövetségi írás.[20] Hogy csak két jól ismert részre mutassunk rá: a *Jelenések* 20:8-ban olvasható „Góg és Magóg prófécia" Ezékiel 38–39-re utal vissza; a *Jelenések* 21–22-ben pedig – akárcsak Ezékiel záró látomásaiban – János egy magas hegyre kerül, ahol egy mennyei küldött felméri a szimmetrikus, magas falakkal és tizenkét kapuval ellátott Új Jeruzsálemet. A *Jelenések könyvé*n kívül azonban az Újszövetségben nagyon kevés utalás található a prófétára. A korai keresztény irodalom elsősorban „Góg és Magóg háborúja" kortárs népekkel és politikai eseményekkel azonosítására tett kísérleteket.[21] Csak hogy egyetlen példát mondjunk: Milánó püspöke, Ambrosius, azzal buzdította Gratianus császárt (367–383) a gótok elleni háborúra, hogy egyenlőségjelent tett *Góg* és a *gót* népnév között, és idézte

17 Lásd Tova Ganzel: The Discrepancies Between the Sacrifices in Ezekiel and the Torah. URL thetorah.com/article/the-discrepancies-between-the-sacrifices-in-ezekiel-and-the-torah (utolsó letöltés 2024.11.24).

18 Ennek ellenére a zsidó miszticizmus (kabbala) egyik alapszövege lett, részletesen lásd Scholem 1965.

19 Ganzel 2020.

20 Buitenwerf 2007.

21 Mein 2023.

Ezékielt: „És azon a napon majd sírhelyet adok Gógnak Izraelben, a Vándorok völgyét, a tengertől keletre, és az eltorlaszolja az utat a vándorok elől; ott temetik el Gógot a vele lévő egész sereglettel együtt; és így nevezik majd: Góg seregletének völgye" (39:11–12) – amihez természetesen az Izrael = (keresztény) Római Birodalom azonosítás is kellett. A püspök ennél nagyobbat nem is tévedhetett volna: 378-ban a hadrianopolisi csatában Gratianus keleti társcsászára és nagybátyja, Valens döntő vereséget szenvedett a gótoktól (vagyis „Gógtól"), és ő maga is a csatatéren lelte halálát. A történelem során „Gógot" azonosították már az avarokkal, dánokkal, szaracénokkal, magyarokkal, mongolokkal, törökökkel, és – legújabban – az oroszokkal.

Bibliográfia

Aster, Shawn Z.: Ezekiel's Adaptation of Mesopotamian Melammu. *Die Welt des Orients* 45:1 (2015) 10–21.

Block, Daniel I.: *Ezekiel 1–24; Ezekiel 25–48.* (New International Commentary of the Old Testament.) Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1997, 1998.

Bodi, Daniel: *The Book of Ezekiel and the Poem of Erra* (Orbis Biblicus et Orientalis 104.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1991.

Bodi, Daniel: The Double Current and the Tree of Healing in Ezekiel 47:1–2 in Light of Babylonian Iconography and Texts. *Die Welt des Orients* 45 (2015) 22–37.

Bodi, Daniel: The Mesopotamian Context of Ezekiel. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel.* Oxford: Oxford University Press, 2023, 34–59.

Bowen, Nancy R.: The Daughters of Your People: Female Prophets in Ezekiel 17–23. *Journal for Biblical Literature* 118 (1999) 417–433.

Brownlee, William H.: The Aftermath of the Fall of Judah According to Ezekiel. *Journal of Biblical Literature* 89:4 (1970) 393–404.

Buitenwerf, Riuewerd: The Gog and Magog Tradition in Ezekiel 20:8. In: H. J. De Jonge; Johannes Tromp (eds.): *The Book of Ezekiel and Its Influence*. Aldershot: Ashgate, 2007.

Crouch, C. L.: Ezekiel and the Foreign Nations. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel.* Oxford: Oxford University Press, 2023, 278–294.

Davis, Ellen F.: *Swallowing the Scroll: Textuality and the Dynamics of Discourse in Ezekiel's Prophecy*. London: A&C Black, 1989.

Day, John: The Daniel of Ugarit and Ezekiel and the Hero of the Book of Daniel. *Vetus Testamentum* 30:2 (1980) 174–184.

De Jonge, Henk Jan; Tromp, Johannes: *The Book of Ezekiel and Its Influence*. London: Routledge, 2017.

Dressler, Harold H. P.: The Identification of the Ugaritic DNIL with the Daniel of Ezekiel. *Vetus Testamentum* 29:2 (1979) 152–161.

Eisenstat, Yedida: Ezekiel in the Jewish Tradition. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel.* Oxford: Oxford University Press, 2023, 362–383.

Ganzel, Tova: The Rabbis Sought to Withdraw the Book of Ezekiel: The Rabbinic Re-Authorization of the Book of Ezekiel. *Journal of Ancient Judaism* 11 (2020) 1–20.

Ganzel, Tova: Priest, Levites, and the Nasi: New Roles in Ezekiel's Future Temple. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel*. Oxford: Oxford University Press, 2023, 237–254.

Gluska, Isaac: Akkadian Influences on the Book of Ezekiel. In: Y. Sefati et al. (eds.): *An Experienced Scribe Who Neglects Nothing: Ancient Near Eastern Studies in Honor of Jacob Klein*. Bethesda, MD: CDL Press, 2005, 718–737.

Greenberg, Moshe: *Ezekiel 1–20; Ezekiel 21–37*. (Anchor Bible 22, 22A.) Garden City: Doubleday, 1983, 1997.

Joyce, Paul M.: *Ezekiel: A Commentary*. (Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies 482.) New York: T&T Clark, 2007.

Kasher, Rimon: *Ezekiel 1–24; Ezekiel 25–48*. (Mikra LeYisra'el.) Jerusalem: Magnes Press, 2004. (héb.)

Keck, Elizabeth: *The Glory of Yahweh, Name Theology, and Ezekiel's Understanding of Divine Presence*. Ph.D. diss. Boston College, 2011.

Klein, Rudolf (Chaim, Reuben): Identifying the Daniel Character in Ezekiel. *Jewish Bible Quarterly* 46:4 (2018) 231–241.

Klein, Ralph W. *Ezekiel: The Prophet and His Message*. Minneapolis: Fortress Press, 2024.

Lipschits, Oded: *The Fall and Rise of Jerusalem: Judah under Babylonian Rule*. Grand Rapids, MI: Eisenbrauns, 2005.

Mackie, Timothy P.: Text-critical Issues in Ezekiel. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel*. Oxford: Oxford University Press, 2023, 128–146.

McArthur, John F.: *Introduction to the Book of Ezekiel.* In: The McArthur Study Bible. John F. McArthur (ed.), Nashville: Thomas Nelson, 2013.

Mein, Andrew: Ezekiel in Christian Interpretation: Gog, Magog, and Apocalyptic Politics. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel*. Oxford: Oxford University Press, 2023, 330–346.

Neusner, Jacob: *Ezekiel in Talmud and Midrash*. Washington, DC: University Press of America, 2007.

Nevader, Madhavi: Ezekiel and Politics. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel*. Oxford: Oxford University Press, 2023, 218–236.

Nissinen, Martti: (How) Does the Book of Ezekiel Reveal Its Babylonian Context? *Die Welt des Orients* 45 (2015) 85–98.

Odell, Margaret S.: You Are What You Eat: Ezekiel and the Scroll. *Journal of Biblical Literature* 117:2 (1998) 229–248.

Olyan, Saul M.: What do shaving rites accomplish and what do they signal in biblical ritual contexts? *Journal of Biblical Literature* 117:4 (1998) 611–622.

Patmore, Hector M.: The Shorter and Longer Texts of Ezekiel: The Implications of the Manuscript Finds from Masada and Qumran. *Journal for the Study of the Old Testament* 32:2 (2007) 231–242.

Rom-Shiloni, Dalit: Ezekiel among the Exiles. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel*. Oxford: Oxford University Press, 2023, 187–217.

Salemi, Stefano: *"I have made you a sign" (Ezekiel 12: 6). A Linguistic-Theological Exegesis of Ezekiel as Môphēt.* Leiden: Brill, 2024.

Scholem, Gershom: *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*. New York: Jewish Theological Seminary of America, 1965.

Shupak, Nili: 'Eat this Scroll' (Ezekiel 3: 1): Writing as Symbol and Metaphor in the Hebrew Bible in the Light of Ancient Near Eastern Sources. *Bibliotheca Orientalis* 70:1 (2013) 25–41.

Stijkel, Konstantin: *Visualising the Vision: A Study of the Plan of Ezekiel's Temple*. Leiden: Brill, 2024.

Stökl, Jonathan: The מתנבאות in Ezekiel 13 Reconsidered. *Journal for Biblical Literature* 132 (2013) 61–76.

Strong, John T.: God's Kābôd: The Presence of Yahweh in the Book of Ezekiel. In: Margaret S. Odell; J. T. Strong (eds.): *The Book of Ezekiel: Theological and Anthropological Perspectives*. (Society of Biblical Literature Symposium Series 9.) Atlanta: Society of Biblical Literature, 2000, 69–96.

Sweeney, Marvin A.: Ezekiel in Its Historical Context. In: Corrine Carvalho (ed.): *The Oxford Handbook of Ezekiel.* Oxford: Oxford University Press, 2023, 18–33.

Tuell, Steven Shawn: *The Law of the Temple in Ezekiel 40–48*. Leiden: Brill, 2018.

Van Dijk-Hemmes, Fokkelien: The metaphorization of woman in prophetic speech: an analysis of Ezekiel XXIII. *Vetus Testamentum* 43:2 (1993) 162–170.

Wunsch, Cornelia: Glimpses on the Lives of Deportees in Rural Babylonia. In: Angelika Berlejung; Michael P. Streck (eds.): *Arameans, Chaldeans, and Arabs in Babylonia and Palestine in the First Millennium B.C.* Wiesbaden: Harrassowitz, 2013, 247–260.

Zimmerli, Walther: *Ezekiel 1: A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel, Chapters 1–24*. Translated by R. E. Clements. (Hermeneia.) Philadelphia: Fortress, 1979.

Zimmerli, Walther: *Ezekiel 2: A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel, Chapters 25–48*. Translated by J. D. Martin. (Hermeneia.) Philadelphia: Fortress, 1983.